

Tomka Béla (szerk.): Az első világháború következményei Magyarországon.

(Tudományos konferenciák az Országházban.) Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2015. 344 oldal.

A 2014. október 17-én azonos címmel megrendezett konferencia előadásai-ból szerkesztett tanulmánykötet szerzői – a had- és politikatörténeti események vizsgálata mellett – az I. világháború rövid és hosszú távú hatásait igyekeztek feltárni írásaikban. A tizennégy tanulmányt az I. világháborús tematika foglalja egységbe, a dolgozatok sorrendje azonban esetlegesnek tűnik, annak ellenére, hogy az egyes tanulmányok között felismerhetők kapcsolódási pontok, így azokat lehetett volna egy-egy blokkba szerkeszteni. Tomka Béla elméleti jellegű, talán bevezetésnek szánt tanulmányában – amely az I. világháború korszakhatár jellegével foglalkozik, leszögezi, hogy a könyv fontos feladata a nemzetközi összefüggések hangsúlyos szerepeltetése. Ennek a szerzők többsége eleget tesz: a dolgozatokban nagyszámú idegen nyelvű szakirodalmat sorakoztatnak fel és tágabb kontextusban vizsgálják a világháború hatásait. Sőt, a tanulmányok többsége olyannyira az európai látásmódra fókuszál, hogy Magyarország szerepe a szövegekben – természetesen találunk kivételt e tekintetben – marginális, de semmiképpen sem domináns, így az olvasó nem teljes mértékben azt kapja, amit a könyv címe ígér. Ezzel együtt is az írások előnyére válik az összehasonlító, illetve kitekintő perspektíva, ezért szerencsésebb lett volna egy e nézőponthoz jobban illeszkedő címet választani.

Több diszciplína képviselteti magát a kötetben, a történettudományon kívül megjelenik a pszichológia, a szociológia és a narratológia, a történettudományon belül pedig olvashatunk had-, társadalom- és gazdaságtörténeti megközelítésű írást is.

Romsics Ignác tanulmányának központi kérdése az Osztrák–Magyar Monarchia jövőjének alakulása az I. világháború alatt. A szerző – korábbi szakirodalmi eredményeire támaszkodva – összegzi a szövetségesek álláspontjának változását 1914 és 1918 között a tekintetben, hogy meg kell-e őrizni a dunai soknemzetiségű államot, föderalizálni kell-e azt, vagy szükség-szerű a Monarchia nemzetállamokra tagolása.

John Lukacs jegyzetekkel el nem látott, kliséket felsorakoztató előadás-szövegét – amelyben ismert történeti eseményeket említ a Monarchia korszakától a II. világháborúig – Pollmann Ferenc írása követi. Ebben a szerző a hadviselés átalakulását veszi górcső alá három főbb területet érintve: röviden utal a haditechnikára, ennél hosszabban vizsgálja a stratégia szerepét – amit természetesen a haditechnika fejlődése jelentősen befolyásolt (például tankok és harci gázok megjelenése révén) –, végül a propaganda jelentőségét. Kiemeli, hogy az I. világháború kitörése előtt a hadseregek vezetői egészen másfajta stratégiai tervek készí-

tettek, másfajta háborúra számítottak: gyors és eredményes támadásokkal számoltak, nem pedig hosszan elhúzódó védekezéssel. A vizsgálat későbbi részében pedig arra hívja fel a figyelmünket, hogy a tömeghadseregek háborújában szükséges volt a katonák és a háttország lelkesedésének fenntartása, ezért a nagy háború alatt addig sohasem látott mértékű szerephez jutott a propaganda, s ennek szerves részévé vált az ellenségképek kialakítása és terjesztése.

Gyurgyák János az I. világháború európai társadalmi és politikai hatásait vizsgálja. Ő is a világégés korszakhatár jellege mellett foglal állást, de határozottan tiltakozik azon nézet ellen, hogy az I. világháborúból egyenesen következne – az elhibázott Párizs környéki békét, a bolsevik hatalomátvételt, majd a világgazdasági válságot követően – a II. világháború. Társadalmi vonatkozásban Gyurgyák rávilágít a fokozódó különbségekre, éles ellentétekre a „haves” és a „have-nots” – azaz a tehetősek és a szegények – között (70), illetve a nincstelenség hatására radikalizálódó mozgalmakra, paramilitáris egységekre és ezek társadalmi hátterére. E csoportokat megállapítása szerint – amit az orosz polgárháború eseményeivel illusztrál – a nagymértékű brutalitás jellemezte. A politikai hatások elemzésekor a szerző kitér a 19. századi politikai eszmerendszer átalakulására, a liberalizmus és a konzervativizmus helyébe lépő politikai eszmékre, valamint a szélsőséges nacionalizmus térhódítására. Hangsúlyozza, hogy valójában minden épp fordítva történt Európában, mint ahogy azt Woodrow Wilson amerikai elnök vizionálta híres tizennégy pontjában.

A kisebbségek jogait nem sikerült garantálni, s bár a háborút közvetlenül egy demokratizációs folyamat követte, mégis, történeti léptékben rövid időn belül, Európa országainak több mint felében valamilyen autoriter típusú rendszer alakult ki.

Bödök Gergely a Gyurgyák által is említett paramilitáris egységekről és ezzel párhuzamosan az erőszak és a brutalitás – máig meg nem szűnő – térhódításáról ír. Felhívja a figyelmet, hogy az erőszak nem csupán a vesztes országokat jellemezte (például Olaszországot) és nem csak az európai régiókat (lásd Kaukázus). A szerző ezután szemügyre veszi a forradalmak gyors terjedésének és az erőszak fokozódásának okait, amelyek között kiemelkedő szerepet tulajdonít az I. világháború lelki hatásának, az emberi élet elértéktelenedésének, a háttország és a katonák eltérő tapasztalatainak, majd számba veszi a közép-európai forradalmakat és ellenforradalmakat. Az ellenforradalmi erőszak fő mozgatórugójaként nevezi meg a frontszolgálatból hazatért katonák belső feszültségeit, a vereség traumatikus élményét és azt, hogy nem találták helyüket a civil életben. A sztrájkok és tüntetések jellemezte időszakban a fegyelemhez szokott katonák a rendbontásokért elősorban a kommunistákat és a baloldali mozgalmakban nagy számban részt vevő zsidókat tették felelőssé. Írása végén Bödök az ausztriai és a magyar ellenforradalmi tevékenységet és annak brutalitását mutatja be Horthy Miklós kormányzóvá választásáig.

A kötet vezérfonalát némileg megbontja az a dolgozat, amelyben Csejtei Dezső vizsgálja Thomas Mann és

Oswald Spengler világháború alatt kiadott műveiben a civilizáció és a kultúra fogalmait. Az ezt követő írásban ugyanakkor ismét az erőszak és a brutalitás kerül fókuszba Erős Ferenc tanulmánya révén.¹ A szociálpszichológus – eltérően a háború orvostörténeti munkáinak többségétől – nem a sebészek bravúrait vagy a frontorvosok nehéz hétköznapjait tárja az olvasó elé, hanem azoknak a lelkiileg sérült katonáknak a sorsát vizsgálja, akiket betegségük miatt a kortársaik megbélyegeztek, a katonai pszichiáterek célja pedig a gyógyításukkor elsődlegesen az volt, hogy minél előbb újra harcképesekké tegyék őket. A Monarchia és Németország pszichiátereinek a háborús neurotikusokra vonatkozó különböző megközelítéseit, az orvosok ezzel kapcsolatos vitáit és a gyógyítás pszichológiai irányatonként eltérő módszereit elemzi. Írásából kiderül, hogy az orvosok nagyobb hányada jutott arra a következtetésre, hogy a „háborús hisztériások” tüneteiket azért produkálják, hogy ne kelljen visszatérniük a lövészárkokba, illetve később nyugdíjra vagy egyéb juttatásokra tarthassanak igényt. A gyógyítók közül bemutat két magyart, Ferenczi Sándort, aki a pszichoanalízis módszereivel látta el betegeit, illetve Gonda Viktort, aki a korszakban elterjedt elektromos terápiával kezelte a hozzá fordulókat. Bár ez utóbbi, kegyetlen módszer az orvos-

társadalmat is megosztotta, a nagy háború alatt elsősorban eredményességét hangoztatták, a háborús neurotikusokat pedig stigmatizálták, kriminalizálták, nyugdíjukat megvonták. A jelenség ennek ellenére egyre kezelhetősebbé vált, tömeges méreteket öltött. A háború utolsó pillanatai végül meghozták a pszichoanalízis jelképes elismerését egy közös hadügyminiszteri rendelet formájában, miszerint ha már semmilyen bevett módon nem sikerül gyógyítani a beteget, meg lehet kísérelni a pszichoanalízis eszközeivel is. Ezen irányzat képviselői a háború után elméleti keretbe foglalták a háborús neurózisról gyűjtött gyakorlati tapasztalataikat, megalapozva ezzel a pszichés traumák és a poszttraumás stressz kezeléséről szóló tudományos párbeszédet.

Takáts József politikai beszédmódokat elemző írásában – többek között Lukács György, Szabó Dezső, Jászi Oszkár, Garami Ernő szövegeit, újságcikkeit vizsgálva – emellett érvel, hogy eszmetörténeti szempontból az I. világháború nem generált új beszédmódokat, hanem a meglévőket alakította át nagymértékben. Ezt mutatja, hogy például a szélsőséges nacionalizmus érvrendszerének alapjai már a 19. századi nacionáldarwinista politikai szótárban is fellelhetők. A háború elsődleges hatása a politikai beszédmódra a katonai metaforák használatának elterjedése volt, aminek okaként a szerző a katonák politikai elitben való megjelenését nevezi meg. A szövegek fontos jellemzői közül elsőként a kétpólusú, ellentétpárokra építő struktúrákat mutatja be. Ezután említi, hogy megjelent az irredenta beszédmód, amit a fájdalom és a gyász jel-

¹ Tartalmában – és sokszor szövegszerűen is – azonos tanulmány hosszabb forrásközlésekkel megjelent a *Kaleidoscope* folyóiratban: Erős Ferenc 2014: A modern orvostudomány története napjainkig. *Kaleidoscope* (5.) 8. <http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=164> – utolsó letöltés: 2016. július 31.

lemzett, végül megállapítja, hogy az írások stílusának brutalizálódása mellett a szakralitáshoz köthető metaforák is teret kaptak. Takáts fontos megfigyelése, hogy ezek mind bal-, mind pedig a jobboldali szerzőknél feltűnő vonások, de azt sem hallgatja el, hogy léteznek olyan szövegek, amelyekben e mintázatokat nem találhatjuk meg. Munkája második felében először a nacionáldarwinista diskurzusból idéz, majd pedig röviden a kommunista, szocialista szövegekből.

Szücs György tanulmányának első részében a művészek I. világháború alatti megpróbáltatásait szemlélteti, bepillantást adva a Monarchia sajtóhadiszállásának működésébe, majd bemutatja a háború előtt már megjelent, de a világháború alatt elterjedő modern művészeti irányzatokat és képviselőiket. Írása végén azokra a magyar művészekre fókuszál, akik a háború és a forradalmak után elhagyták az országot, s külföldön, például Bécsben, Berlinben vagy Párizsban alkottak. Kifejti, hogy az emigrációval párhuzamosan Magyarországon is kiépült mind a progresszió képviselőinek, mind pedig a konszolidálódott hatalom által támogatott hivatalos irányzatoknak az intézményi hálózata. Az 1920-as évek közepén a zaklatott expresszionizmus után egy harmonikus, aranykorra emlékeztető állapotra vágytak a művészek: teret hódított a nyugodtabb, statikusabb neoklasszicizmus. A szerző azt is felvillantja, hogy a háború következményeként immár beszélni kellett határon túli magyar művészekről, zárásként pedig a magyar kultúrdiplomácia kitörési pontjáról, Olaszország-

ról, az olasz–magyar kapcsolatokról tesz említést.

Bódy Zsombor tanulmányában a világháború népesedésre és társadalomra gyakorolt háborús hatásaival foglalkozik, a falusi és a városi társadalmi csoportok tárgyalásánál egyaránt kitérve a nők helyzetére. Először számba veszi a háborút követő demográfiai tendenciákat – háborús emberveszteség, be- és kivándorlás, halandósági mutatók jelentős javulása, alacsony házasságtermékenység –, majd bemutatja a falusi életmód átalakulását (táplálkozás, öltözködés, nemi szerepek, kikapcsolódás). Ezt követően a városi társadalom középrétege, az ipari munkásság és az alkalmazottak – köz- és magántisztviselők – világába ad betekintést (kiadásszerkezet, lakásvizonyok). A női szerepek változása talán a városban volt leginkább érzékelhető: átalakultak a haj- és ruhaviseletek, szépségideállá vált a soványság, terjedt a – házasságkötés után is végzett – női munka. A szerző nem feledkezik meg a városi cselédségről sem, amelynek tagjai elsősorban továbbra is nők voltak. Az arisztokráciának szintén komoly változásokat kellett átélnie a korszakban: kiszorultak a politikai vezető szerepekből – részben legitimizmusuk miatt –, a középrétegek már inkább a magazinok címlapjain mosolygó sztárokat tekintették ideálnak, s nem az arisztokráciát. A nagypolgárság ugyancsak átalakult, a nagykereskedők elveszítették korábbi vezető szerepüket a protekcionista gazdaságpolitika következtében, inkább a gyár-iparosok tudták fenntartani az arisztokráciához hasonló életmódjukat.

Pogány Ágnes – szerzőtársaihoz hasonlóan – bevezetőjében egyrészt leszögezi, hogy a gazdaságtörténeti aspektusok a had- és politikatörténeti megfontolások mellett általában háttérbe szorultak, másrészt kijelenti, hogy a háború gazdasági tekintetben is törést hozott: lezárult a 19. században elkezdődött globalizáció, növekedés és pénzügyi stabilitás korszaka. A szerző logikusan felépített tanulmányában először a háború költségeit, az emberveszteségeket, majd a hadi- és tervgazdaságot mutatja be – utóbbi a háborús tapasztalatokból merítve több országban is kibontakozott a világháború után. Tárgyalja a gazdaság dezintegrációjának következményeit, elemzi a háború előtt jól működő aranystandard válságát, végül a pénzügyi kríziseket és a nagy gazdasági válságot. Tanulmányában azonban nem túl olvasóbarát megoldás, hogy a táblázatok – a többi dolgozattól eltérően – függelékként, nem pedig a szövegbe integrálva szerepelnek.

Szarka László az Osztrák–Magyar Monarchia területén létrejött új országok államépítő munkájával és az itteni kisebbségek helyzetével foglalkozik. A nacionalizmusok változása és a nemzeti önrendelkezés témája kapcsán mutatja be a háború előtti és alatti folyamatokat, majd rátér a békeszerződések hatásaira – a nemzettudat átalakulása tekintetében. Hangsúlyozza, hogy Ausztriát hasonlóan nagymértékű veszteség érte, mint Magyarországot. Az új államokban jelentős számú kisebbség élt, ami működési zavarokhoz vezetett, mivel az újonnan létrejött államok igyekeztek minél előbb homogén nemzetállammá válni,

aminek érdekében számos, asszimilációt sürgető állami eszközt vetettek be. Szarka fontos megállapítása, hogy miközben a magyar historiográfiában igen egyoldalú kép rögzült a két világháború közötti (magyar) nemzetállami fejlődésről, nem szabad megfeledkezünk arról sem, hogy ennek az időszaknak létezik más történetírásokban egy „győztes olvasata” is, s eszerint ez az időszak aranykor volt a Monarchia korszakát követően (306).

A kötetet Gyáni Gábor gondolatébresztő tanulmánya zárja, amely – a szerzőtől nem szokatlan módon – számos, a kutatás számára nyitott kérdést jelöl meg. Bemutatja, hogy a világháborús emlékművek állítása nemcsak a közösségi gyász, hanem az egyén gyászmunkája szempontjából is jelentőséggel bír, és ezzel párhuzamosan a politikai rendszer mozgósító erejeként is szolgált. Értelése szerint a háborús monumentumok azért válhattak az egyéni emlékezés helyévé is, mert a katonák jelentős részét nem szülőföldjükön temették el, sírjukhoz csak ritka esetben lehetett ellátogatni. A háborút követően szinte minden hadviselő országban felállították az Ismeretlen Katona sírját, és ettől kezdve vált divattá, hogy az emlékműveken név szerint felsorolták az áldozatokat. A szerző a katonatemetők jellemzőit is vizsgálja, majd részletesebben kitér a német és a magyar emlékezet sajátosságaira. Felhívja az olvasó figyelmét, hogy kevés ismerettel rendelkezünk a háborús emlékművek társadalmi használatával kapcsolatban, mint ahogy nem sokat tudunk a háborút túlélő katonák emlékezetéről sem. Zárásként személyes forrásokat

idéz, amelyek például azt illusztrálják, milyen nehezen szereztek a családok tudomást arról, hogy szerettük elhunyt a harcok közben, s ez milyen módon nehezítette meg a gyászmunkát.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az I. világháború egyes aspektusai és a nagy háború társadalmi, gazdasági, haditechnikai, művészeti hatá-

sai, illetve lelki tényezői iránt érdeklődők öröme érdekes, új kérdéseket, problémákat tárgyaló írások kerültek a kötetbe. A könyv kivitelezése igényes, minden tanulmány elején találhatunk egy-egy képet, ami egységes megjelenést biztosít.

Tamás Ágnes